

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
РАДИ

Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ»

Виконав студент: _____ 2 _____ курсу _____
освітньо-професійна програма Соціальна педагогіка
спеціальність _____ 231 Соціальна робота
(шифр і назва спеціальності)

Казанніков О. В.

(ініціали та прізвище)

Керівник _____ професор кафедри соціальної роботи, професор,
д. соц. н. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент _____ Доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної
роботи МДПУ ім. Б. Хмельницького, доцент,
к. пед. н. Приладишева Л. М.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота «Формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики»: 106 с., 4 рис., 6 табл., 72 джерела, 3 додатки.

Об'єктом дослідження є лідерські якості підлітків.

Предметом дослідження є процес формування лідерських якостей дітей підліткового віку засобами соціальної практики.

Мета роботи: теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка процесу формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики через розробку та впровадження циклу тренінгових занять.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз соціально-педагогічної літератури, систематизація, узагальнення, порівняння результатів дослідження з проблеми дослідження; емпіричні: тестування, констатувальний експеримент, формувальний експеримент, обробка і аналіз кількісних результатів дослідження.

У роботі розглядається система формування лідерських якостей підлітків через впровадження циклу тренінгових занять під час соціальної практики. Розглянуто основні поняття, визначено рівні сформованості лідерських якостей підлітків, обґрунтовано ефективність розробленого циклу занять з формування лідерських якостей підлітків. Доведено, що соціальна практика допомагає визначити стан соціальної компетентності особистості.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблений цикл тренінгових занять сприятиме ефективності формування лідерських якостей у підлітків, цикл тренінгових занять пройшов перевірку під час експерименту, та може бути впроваджений в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати дослідження пройшли апробацію на Всеукраїнській науково-практичній конференції та опубліковані у збірнику матеріалів [33].

ЛІДЕР, ЛІДЕРСТВО, ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ, СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що в умовах значних соціально-економічних змін суттєвого значення набувають технології управління людськими ресурсами. Особливо актуальним постає використання потенціалу лідерського впливу у конкурентній боротьбі, адже країни можуть успішно розвиватися лише на засадах лідерської управлінської парадигми. Упродовж останнього десятиліття у США, Канаді, більшості країн Європейського Союзу розроблені й реалізуються державні програми імплементації лідерства у сферу державного управління, створені центри дослідження, діагностики й розвитку особистісного лідерського потенціалу, упровадження лідерства в управління бізнесом, освітою, здійснюється широкомасштабна підготовка лідерів-управлінців. Вхідження України до європейського освітнього простору вимагає модернізації змісту освіти, впровадження в освітню практику нової управлінської концепції, заснованої на лідерстві. Якісне формування нових суспільних відносин певним чином залежить від того, наскільки кожна особистість здатна виявити власний потенціал та активну життєву позицію, бути активним учасником демократичних процесів та брати на себе відповідальність за свою діяльність, тобто бути лідером у власному житті. Людина з лідерськими якостями порівняно легко сприймає і пристосовується до суспільних перетворень, вміє знаходити нові підходи до назрілих соціальних проблем, критично оцінює соціальні стосунки, які вичерпали свою позитивну сутність та стали на перешкоді перетворюючої діяльності спільноти. Зміна пріоритетних цінностей суспільства, зокрема зорієнтованість на формування та розвиток особистості, потребує зміни освітньої парадигми, засадами якої є гуманістичні, демократичні та принципи толерантності, що вимагає системного, інноваційного, соціального та психолого-педагогічного забезпечення формування лідерських якостей учнівської молоді, яка ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Необхідність розвитку

лідерських якостей безпосередньо виникає із сучасних вимог до випускників загальноосвітніх шкіл. Цю тезу підтверджують важливі стратегічні документи: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.) [18], Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (2010 р.) [60], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.) [40], Закон України «Про освіту» (2017 р.) [47], Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) [48], Модель випускника загальноосвітньої санаторної школи-інтернату Хортицької національної академії [43], в яких одним із надзвичайно важливих завдань є формування у дітей та молоді лідерських якостей. Відповідальність за вирішення цього завдання покликані взяти на себе вчителі, вихователі та психологи.

Лідерство є складним соціально-психологічним явищем, в якому поєднуються і виявляються найважливіші характеристики групового розвитку, що мають соціальну природу і сутність. Сутність його виявляється у здатності впливати на інших людей, не послуговуючись адміністративними важелями, що суттєво різнить його з таким феноменом, як керівництво. Залежно від особистісних і ділових якостей, участі в спеціальних справах кожен член групи має певне становище в груповій структурі, яка є своєрідною ієрархією індивідуальних статусів. Вершину цієї ієрархії посідає лідер як найбільш референтна особа в групі [33, с. 13].

Американський філософ та педагог Д. Дьюї говорив, що найбільш глибоким прагненням людської натури є «бажання бути значущим». Австрійським психологом та психоаналітиком З. Фрейдом це стремління названо «бажанням бути видатним».

Останнім часом проблема лідерства привертає увагу дослідників у різних сферах наукових досліджень: соціології, політології, менеджменту, економіки, психології та педагогіки. Зокрема, широко відомі наробки вчених І. Беха, В. Білоусової, Є. Бондаревської, О. Вишневецького, Я. Гальперіна, Г. Дорофєєва, О. Дубасенюк, О. Коберник, О. Савченко, Л. Петерсона,

Г. Щедровицького, І. Волкова, В. Гончарова, Г. Ашина, Є. Дубрівської, І. Кона, Є. Кузьміна, Н. Жеребової, Г. Несен, І. Єрмакова, В. Нечипоренко та багатьох інших.

Аналіз сучасних досліджень з проблеми виявлення лідерства визначає лідером особистість, яка реалізує свій лідерський потенціал у спільній діяльності, але разом з тим питанню формування лідерських якостей особистості у виховному процесі приділено недостатньо уваги. Тому постає нагальна потреба у розробці технології формування лідерських якостей учнівської молоді в процесі едукції. Реалізація лідерського потенціалу особистості можлива за умови здійснення виховного процесу, з урахуванням закономірності, системності, безперервності зміни етапів розвитку та становлення взаємодіючих суб'єктів, використанням ефективних способів виховання та забезпеченням соціально-педагогічних умов, спрямованих на результативну реалізацію завдань формування лідерських якостей учнівської молоді.

Науковці І. Єрмаковим, Г. Несен та В. Нечипоренко вважають лідерські якості однією із складових життєвої компетентності. Життєва компетентність є особливою якістю особистості, здатністю дитини застосовувати власні знання на практиці. Дослідники наголошують, що «одним із магістральних напрямків розвитку життєвої компетентності школярів є залучення їх до соціальної практики» [42, с. 12].

Проблемі соціальної практики присвячені праці зарубіжних вчених: М. Джонса, Т. Крупа, К. Макдональда, Г. Маунтина, М. Пейна, А. Пінкуса та інших. У вітчизняній науці питання соціальних практик аналізуються в роботах науковців: Н. Антонової, О. Волкова, В. Воронцова, І. Девятко, В. Добренькова, Т. Заславської, Г. Клімова, А. Кравченко, К. Резніка, М. Шабанової та інших [46, с. 22].

Актуальність розглянутої проблематики визначила вибір теми магістерської роботи у такій редакції: «Формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики».

Об'єкт дослідження: лідерські якості підлітків.

Предметом дослідження є процес формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики.

Мета роботи полягає у розробці, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці циклу тренінгових занять щодо формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики.

Відповідно до мети визначені такі **завдання**:

1. Проаналізувати понятійний апарат досліджуваної теми.
2. Схарактеризувати вікові особливості підлітків.
3. Дослідити методичні основи формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики.
4. Визначити рівні сформованості лідерських якостей підлітків на базі загальноосвітньої санаторної школи-інтернату І-ІІІ ст. Хортицької національної академії.
5. Розробити, впровадити та визначити ефективність запропонованого циклу тренінгових занять, спрямованого на формування лідерських якостей підлітків.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: теоретичні (вивчення, аналіз, узагальнення та систематизація психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження); емпіричні (анкетування, тестування, опитування, комплексне оцінювання діагностування, педагогічний експеримент та інтерпретація результатів формувального експерименту, представлення отриманих даних та їх оформлення); математичної статистики (кількісний та якісний аналіз результатів дослідження).

Методологічною основою дослідження є діяльнісний підхід, який визнає діяльність провідною умовою повноцінного розвитку і саморозвитку особистості (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та інші); особистісно орієнтований підхід, який передбачає гуманізацію освіти і активну допомогу в розвитку здатності вдосконалення і досягнення вищого

оптимального рівня індивідуалізації особистості (І. Бех, В. Білоусова, Є. Бондаревська, О. Вишневський, Я. Гальперін, Г. Дорофєєв, О. Дубасенюк, О. Коберник, О. Савченко, Л. Петерсон, Г. Щедровицький та інші); компетентнісний підхід, який сприяє соціалізації підлітків та їх підготовки до реального суспільного життя і розвитку у них лідерських якостей саме через вплив учнівського самоврядування та їх активної життєвої практик (О. Асмолов, В. Давидов, І. Єрмаков, В. Нечипоренко, І. Підласий, А. Петровський, В. Рибалка, В. Семиченко, В. Татенко та інші); а також підходи до соціалізації старшокласників засобами інтерактивних технологій (С. Жуковська, І. Єрмаков, В. Нечипоренко, О. Пометун, Л. Піроженко та інші).

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні теоретичних напрацювань щодо формування лідерських якостей підлітків, уточненні поняття «лідерські якості», в розробці та теоретичному обґрунтуванні циклу тренінгових занять з використанням засобів соціальної практики щодо формування лідерських якостей підлітків.

Практична значущість дослідження полягає у розробці та експериментальній перевірці циклу тренінгових занять з використанням засобів соціальної практики щодо формування лідерських якостей у підлітків, який можна впроваджувати в освітній процес шкіл різного типу у світлі вимог Концепції Нової української школи.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ступенів комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради з учнями 8–9-х класів, кількість учнів 41 (20 учасників контрольної групи, 21 учасників експериментальної групи).

Апробація результатів дослідження. Зміст і результати дослідження оприлюднені на I Міжнародній науково-практичній конференції «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний

науково-інноваційний простір» (м. Запоріжжя 14 травня 2020 р.).

Публікації. Соціальна практика як засіб формування лідерських якостей підлітків. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір*: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.). Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2020 (подано до друку).

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг магістерської роботи 106 сторінок. Додатки викладено на 16 сторінках. Список використаної літератури складає 72 джерела.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань магістерської роботи ми зробили наступні висновки:

1. Проаналізовано психологічну та педагогічну літературу з проблеми формування лідерських якостей підлітків в процесі соціальної практики: проаналізовано стан досліджуваної проблеми в науковій та методичній літературі; уточнено сутність понять «лідер», «лідерство»; охарактеризовано компоненти лідерських якостей та їх ознаки.

Під поняттям «лідерство» розуміються стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі, які призводять до наміченої мети. Лідер – це: член групи, за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях. Лідерські якості – це якості особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети.

Визначено, що метою формування лідерських якостей підлітків науковці вважають: підвищення рівня соціальної компетентності та формування досвіду лідерської поведінки через залучення їх до реальної участі в різних видах діяльності.

Основними завданнями формування лідерських якостей учнівської молоді дослідники визначають: 1) ознайомлення з теоретичними основами та принципами розвитку лідерства; 2) розвиток навичок самоаналізу своїх потенційних і реалізованих можливостей; 3) актуалізація роботи над собою, здійснення своїх намірів щодо вдосконалення своєї особистості; 4) розвиток уміння та навичок проведення інформаційно-просвітницької, профілактичної роботи серед ровесників; 5) формування здатності приймати відповідальні рішення; 6) розвиток проєктивних, конструктивних, організаторських,

комунікативних здібностей; 7) стимулювання практичного використання здобутих знань і вмінь у різних видах соціально значимої діяльності.

Визначено, що сучасні науковці основними завданнями соціальної практики визначають створення умов для інтенсивного засвоєння учнями нового соціального та освітнього простору життя; формування соціальних компетенцій шляхом їх залучення до суспільно корисної діяльності; накопичення практичних умінь комунікативної культури в процесі здійснення різноманітних соціальних взаємодій; набуття навичок формування індивідуальних моделей поведінки, адекватних певній ситуації соціальної взаємодії; сприяння у вирішенні соціальних проблем громади, школи, конкретних учнів та їх сімей; розвиток життєвого, творчого потенціалу підлітків, здатності до соціальної творчості; формування вмінь, розвиток здатностей до самоорганізації, самоуправління та саморегуляції.

2. Проведено аналіз даних респондентів за психодіагностичними методиками: вимірювання самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна, запропонована у модифікації А. Прихожан для підлітків і старших школярів, методики «Я – ЛІДЕР», підготовлена Е. Федоровим, О. Єрьоміним, модифікована Т. Мироною та методики «Комунікативні та організаторські схильності», розроблена В. Синявським та В. Федорошиним. Результати отриманих даних засвідчили, що у контрольній групі низький рівень сформованості лідерських якостей виявлено у 20 % учнів та 4,76 % учнів експериментальної групи, середній рівень у підлітків контрольної групи діагностовано у 35 %, тоді як у експериментальній у обсязі 57,14 %. Аналізуючи високий рівень сформованості лідерських якостей діагностовано у 30 % підлітків контрольної групи та у 33,33 % експериментальної групи. Дуже високий рівень сформованості лідерських якостей було діагностовано у 15 % підлітків контрольної та у 4,76 % експериментальної групи. Виходячи з аналізу кількісних показників, ми можемо зробити висновок про те, що в середньому рівень лідерських якостей підлітків в контрольній та експериментальній групах приблизно однаковий. Дослідження стану

сформованості лідерських якостей підлітків дало змогу визначити, що більшість підлітків мають незадовільний рівень сформованості лідерських якостей.

3. Відповідно до завдань формувального експерименту та на основі аналізу соціально-педагогічної літератури розроблено цикл тренінгових занять щодо формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики.

В основу запропонованих занять покладено розробку А. Гірника «Розвиток лідерських якостей і комунікативної компетентності» та напрацювання А. Мудрик, Х. Шишкіної «Розвиток лідерських якостей: програма тренінгу». Запропонований цикл занять складається з 12 зустрічей.

Першочерговим завданням занять, окрім розуміння сутності «лідерства», визначено розвиток комунікативних навичок, слабка сформованість яких у підлітків може перешкоджати опануванню нових соціальних функцій, реалізації потреби бути авторитетним серед товаришів, спричинити найважчі негативні переживання.

Наступним завданням є формування адекватного образу себе, позбавлення упереджень, оптимізація самооцінки підлітка. Група полегшує процеси вияву емоцій, самодослідження та самоспостереження, а зворотній зв'язок впливає на оцінку учнем своїх установок і поведінки, на формування адекватної «Я – концепції».

Таким чином, у результаті відвідування занять, припущено, що учні зможуть підвищити свою соціальну адаптованість, розвинути лідерські якості та здатність розв'язувати конфлікти у своєму середовищі.

Додатково підкреслюється значення того чи іншого уміння для роботи лідера, вправи рекомендовано повторювати до закріплення (в ході апробації варіювалася залежно від успішності її виконання кожним учасником тренінгу).

4. Запропоновані заняття щодо формування лідерських якостей підлітків засобами соціальної практики впроваджено у виховний процес

загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ст. Хортицької національної академії у період з 16.01.2020 до 06.03.2020.

Заняття проводились з підлітками експериментальної групи: до занять долучено 21 вихованця 8–9 класів. Вся група відвідала повний цикл занять. Заняття проводились два рази на тиждень, о 16 годині, тривали в середньому 1 годину.

За допомогою проведення повторного діагностичного дослідження та здійснення порівняльного аналізу отриманих результатів доведено, що соціальна практика допомагає діагностувати стан сформованості лідерських якостей підлітків, виявляти психологічні проблеми, особистісні якості, особливості взаємодії з людьми. Беручи участь у запропонованих заняттях, дитина пізнає особливості сприймання іншими людьми її особистісних якостей, поведінки та комунікативних умінь. Відбувається виправлення психологічних умінь, що спричинили проблеми особистості, та виправлення недоліків, окреслюються шляхи особистісного зростання. За допомогою впровадження циклу тренінгових занять вдалося активізувати процес формування лідерських якостей підлітків: показники низького рівня у контрольній групі знизились на 10 %, тоді як у експериментальній групі низький рівень сформованості лідерських якостей зменшився до 0 %. Середній рівень у підлітків контрольної групи збільшився на 5 %, тоді як експериментальна група продемонструвала зменшення показника приблизно на 19 %. Аналізуючи високий рівень сформованості лідерських якостей у підлітків контрольної групи динаміки не спостерігалось, і показник залишився у розмірі 30 %, тоді як показники експериментальної групи підвищились на 9 %. Дуже високий рівень сформованості лідерських якостей у підлітків контрольної також продемонстрував динаміку збільшення лише на 5 %, тоді як експериментальна група продемонструвала приріст майже на 15 %. Таким чином можливо засвідчити приріст показників за високим та дуже високим рівнями сформованості лідерських якостей у підлітків експериментальної групи у порівнянні з контрольною та зниження

показників за низьким та середнім рівнями. Порівняльні дані до та після експерименту свідчать, що кількісні показники рівню сформованості лідерських якостей підлітків помітно зросли, що було доведено за допомогою методу математичної статистики U-критерію Манна-Уїтні.

Враховуючи, кількісні дані первинної діагностики та динаміку змін після проведення експериментальних даних, можна зробити висновок, що процес формування лідерських якостей ефективніше організувати за допомогою впровадження запропонованого циклу занять з використанням соціальної практики, адже в середньому показники позитивної динаміки учасників експериментальної групи вищі. Таким чином, можна зробити висновок про ефективність запропонованих занять. У роботі подане теоретичне узагальнення та методи вирішення проблеми формування лідерських якостей підлітків в умовах сьогодення.